

El "pelegrinatge a Lourdes" dels refugiats catalans a Andorra durant la Guerra Civil Espanyola (1936-1939)

Jordi Esteve Rubió i Coromina¹

Historiador, membre del Grup de Recerca Històrica, memòria i identitats
jordi.rubio@lligams.org

Resum

El "pelegrinatge a Lourdes" dels refugiats catalans a Andorra durant la Guerra Civil Espanyola (1936-1939).

S'analitza el cas d'un grup de refugiats catalans que es van identificar davant de les autoritats franceses com a pelegrins que volien visitar el santuari de Lourdes. L'interès és el seu grau d'adhesió a la causa franquista. Es cerca la realitat que s'amaga darrere d'un pelegrinatge que s'assimila més a una fugida cap a Irún, cap a l'Espanya "nacional".

Resumen

El "peregrinaje a Lourdes" de los refugiados catalanes en Andorra durante la Guerra Civil Española (1936-1939).

Se analiza la actitud de un grupo de refugiados catalanes que se identificaron delante de las autoridades francesas como peregrinos que desean dirigirse al Santuario de Lourdes. El interés es su grado de adhesión a la causa franquista. Se busca la realidad que esconde un peregrinaje que se asemeja más a una huida hacia Irún, hacia la España "nacional".

Résumé

Le "pèlerinage à Lourdes" des catalans réfugiés en Andorre pendant la Guerre Civile d'Espagne (1936-1939).

Ça analyse l'attitude d'un groupe de catalans réfugiés à Andorre, qui se présentent comme pèlerins devant les autorités françaises, expriment leur désir de se diriger vers le sanctuaire de Lourdes. L'intérêt réside dans leur degré d'adhésion à la cause de Franco et dans la réalité d'un pèlerinage qui ressemble davantage à une fuite vers Irún, à l'Espagne insurgée.

Abstract

The "pilgrimage to Lourdes" of the Catalan fugitives in Andorra during the Spanish Civil War (1936-1939).

The particular case of a group of Catalan fugitives reported themselves as pilgrims who wished to visit the sanctuary at Lourdes to the French authorities. The interest was their attachment to the cause of rebel generals. The study seeks the reality behind a pilgrimage that resembles more an escape towards Irún, the doorway to "national" Spain.

Andorra, durant la Guerra Civil Espanyola, va esdevenir un enclavament privilegiat, allunyat del conflicte armat que assetjava Espanya, malgrat la proximitat geogràfica que les unia. Precisament per aquesta proximitat, Andorra esdevé terra de refugi, de conspiracions i d'importantes activitats comercials derivades de la guerra i el contraban. Per tant, la particular situació d'Andorra va afavorir que esdevingués un refugi per a perseguits i desertors catalans i espanyols que fugien de la guerra civil i de la revolució a la reraguarda republicana, per acollir-se a l'hospitalitat de les valls andorranes o, potser, per emprendre el camí de l'Espanya franquista.

El projecte de recerca menat per la Universitat de Girona sobre "L'altre exili", l'èxode de la dreia gironina durant la Guerra Civil, ha demostrat la importància dels Pirineus com a via per a la fugida cap a França de molts catalans, però dins dels Pirineus no s'han d'oblidar tampoc les valls d'Andorra, les quals també són el destí d'una part d'aquests refugiats que no s'ha de menystenir.² Així mateix, durant la guerra, Andorra esdevé l'escenari de diferents conflictes que atempten contra la seva sobirania. Tant és així que les milícies revolucionàries espanyoles realitzaran incursions il·legals al Principat en més d'una ocasió! Sovint amb vehicles i ben armats arribaven fins al control de Sant Julià de Lòria i només allà eren desarmats per la guàrdia andorrana, encara que sense impedir la difusió de la propaganda política revolucionària dels milicians espanyols en terres andorranes. El comissari de policia de Pamiers, vila del nord de Foix, descriu així aquesta situació: "Les communications sont réduites, sinon coupées, du côté de l'Espagne. [...] Toutefois, il arrive fréquemment que des miliciens du front populaire espagnol viennent en automobile

1. Article realitzat amb el suport del Comissionat per a Universitats i Recerca del Departament d'Innovació, Universitats i Empresa de la Generalitat de Catalunya, del CUR del DIUE de la Generalitat de Catalunya i del Fons Social Europeu. Agraïxo la lectura i els comentaris d'aquest article fets per Francesc Badia i Batalla.

2. Projecte de recerca "Èxodes de la Guerra Civil (comarques gironines)" realitzat per la Universitat de Girona en el marc de les ajudes 2007 EBRE 10 de la Generalitat de Catalunya.

jusqu'à San Julia. Ils sont armés (généralement de fusils). Leurs armes leurs sont retirées à leur arrivée sur le barrage de San Julia et ils sont alors admis à circuler dans cette localité." Més sorprenent resulta encara la cerca o persecució de desertors en territori andorrà: s'han donat casos en què els perseguits són detinguts o, àdhuc, abatuts en sòl andorrà per les milícies antifeixistes. El comissari de Pamiers també fa referència a aquestes circumstàncies i cita la detenció de dues noies que s'havien escapat d'Espanya: "Récemment plusieurs d'entre eux [miliciens] sont venus en Andorre pour reprendre deux jeunes filles qui s'étaient enfuies d'Espagne, en vue de les ramener dans ce pays." Aquests actes eren un atemptat flagrant contra la sobirania andorrana i contra les fronteres internacionals.³

Però, Andorra no despertaria només l'interès de les milícies antifeixistes sinó que també atrauria la mirada del govern de Burgos. Tant és així que al Principat s'establiria una agència clandestina de reclutament de desertors de la zona republicana per a la causa "nacional". Com veurem més endavant, amb aquesta finalitat un grup de col·laboradors dels generals insurrectes assistiran els desertors i els conduiran gratuïtament a l'Espanya blanca. L'existència mateixa d'aquesta organització clandestina resulta una prova concloent de l'important nombre de refugiats, sobretot catalans, que van escollir les valls d'Andorra per fugir del territori republicà. Amparo Soriano calcula que "arribaren uns vuitanta refugiats cada dia, comptant èpoques de baixa i alta aflluència", emperò se'ns fa difícil acceptar aquesta xifra sense disposar del percentatge total de refugiats ni d'un registre

eficaç per poder-la contrastar. Tant sols els *laissez-passer* expedits pel veguer d'Andorra podrien aportar dades precisos dels refugiats que passaren pel Principat.⁴ Els camins tradicionals d'accés a Andorra ben aviat perderen sentit amb l'estrict control exercit a la frontera de la Farga de Moles des del 23 de juliol de 1936. "No és d'estranyar, doncs, que un bon nombre de sacerdots i laics cristians de l'Alt Urgell, de la Cerdanya i del Pallars, entre moltes altres persones que fugien per motivacions polítiques o personals, utilitzessin, sempre en hores de nit, els senderons que conduïen a Andorra" escriu Francesc Badia i Batalla.⁵ Per la seva banda, Josep Maria Fontana afirma que "los primeros fugitivos fueron los residentes en la zona pirenaica o a la raya aragonesa, y, con ellos grandes sectores de las colonias veraniegas de Puigcerdá, Camprodon, Rosas, Valle de Aran, Ribas, etc."⁶ Per tant, l'exili cap a Andorra i, més genèricament, l'exili pirinenc té un perfil essencialment eclesial i burgès en els primers temps de la guerra, un fet coincident amb l'exili marítim des dels ports de Barcelona i Tarragona.⁷ En qualsevol cas, aquest perfil, vinculat a l'elit dirigent, evolucionarà cap a un ventall més ampli de població a mesura que la guerra es perllonga.

El bisbe Justí Guitart, copríncep d'Andorra, que havia pogut fugir de Catalunya sense massa dificultats ateses les circumstàncies, declarà en una entrevista per al diari rossellonès *L'Indépendant* que: "Les événements d'Espagne n'ont aucune répercussion en Andorre".⁸ Tot amb tot, les autoritats franceses demanaren al bisbe de la Seu que abandonés Andorra, perquè no es podia garantir la seva seguretat. Segons un informe del 25 de juliol de 1936 signat pel delegat

3. Francesc Badia fa referència a aquestes circumstàncies i situa un dels punts on la violació de la frontera era més freqüent al torrent de Llimois, encara que pel que sembla a partir de l'estiu de 1937 s'acabaren aquestes incursions per part de milicians i carrabiners. Vegeu: BADIA BATALLA, F.: «El refugi de clergues i religiosos a Andorra durant la persecució de 1936-1939» a *Anuari 1992-1993 de la Societat d'Estudis d'Història Eclesiàstica Moderna i Contemporània de Catalunya*, Diputació de Tarragona, 1997, p.171-221. Respecte a l'informe del comissari de policia de Pamiers, vegeu Archives Départementales de l'Ariège (ADA), 5M 139 Informe de 17 de setembre de 1936 adreçat al prefecte de l'Arieja.

4. Tot i que l'expedició d'autoritzacions per anar a França funcionà des de les primeres arribades de refugiats, és quan arriben els gendarmes francesos al setembre de 1936 que s'organitza un eficaç sistema de control de tots els refugiats, que són identificats, fotografiats i vacunats abans de proporcionar-los un *laissez-passer* cap a França amb la menció del destí que han escollit. Vegeu Archives Départementales des Pyrénées Orientales (ADPO), 1M 630, foli 140. En relació amb el nombre de fugitius i només a tall d'exemple, durant el mes de maig de 1937 passen 80 refugiats per aquest punt i al juny més de 200. Vegeu ADA, 5M146 (dossier états numériques). Un informe del coronel Baulard -comissari extraordinari de la policia francesa a Andorra- tramès al prefecte dels Pirineus Orientals confirma que són milers els refugiats que han passat per Andorra, però no en facilita cap estimació: "Il est entré des milliers et des milliers de réfugiés espagnols dans les Vallées d'Andorre depuis 20 mois." Vegeu: ADPO, 1M 630. Informe núm. 1462 de 10 de maig de

1938. Respecte a les dades de l'exili a Andorra d'Amparo Soriano vegeu: SORIANO, A. *Andorra durant la Guerra Civil Espanyola*, Andorra. Consell General d'Andorra, 2006, p.71.

5. BADIA BATALLA, F.: «El refugi de clergues i religiosos a Andorra... ». op. cit.

6. FONTANA, J.M. *Los catalanes en la Guerra de España*, Barcelona. Ediciones Acervo, 1977, p.116.

7. Per l'exili marítim és essencial el treball de Rubèn Doll Petit. Vegeu DOLL-PETIT, R. *Els catalans de Gènova. Història de l'èxode i l'adhesió d'una classe dirigent en temps de guerra*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003. Un buidatge dels andorrans que es repatriaren de Catalunya a través del consolat francès de Barcelona es troba a GONZALEZ VILALTA, A.: "Andorrans evacuats pel consolat francès de Barcelona durant la Guerra Civil Espanyola (1936-1938)", *Papers de recerca històrica*, Andorra, Societat Andorrana de Ciències, 2008, p.171-173.

8. Respecte al salvament del copríncep d'Andorra vegeu la correspondència d'aquest amb l'arxiprest de Viella i el cardenal Pacelli a: *Arxiu de l'església catalana durant la guerra civil (Juliol-desembre 1936)*, Barcelona. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003, p. 25-31 i l'estudi de Francesc Badia a: BADIA BATALLA, F. *El copríncep Mons. Justí Guitart i el seu temps (1920-1940)*, Barcelona. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2007, p.287-288. Segons l'autor, Mons. Guitart va obtenir un salconduit de la Conselleria de Governació de la Generalitat de Catalunya i l'acord de les autoritats locals responsables de l'evacuació del bisbe fins a Andorra. El copríncep va traspassar la frontera d'Andorra el dia 23 de juliol acompanyat de dos policies joves del Front Popular i un membre del comitè de milícies antifeixistes.

permanent d'Andorra per al president de la República Francesa, la manca de policia andorrana no permetia la protecció del prelat al Principat i es recomanava que s'acollís a l'hospitalitat del territori francès.⁹ Certament, els efectius de la policia andorrana eren ben minsos; només es disposava d'un policia per a cada parròquia i un cap. Justí Guitart, seguint les recomanacions de les autoritats franceses, s'instal·la provisionalment a Prada de Conflent, però ben aviat es traslladaria a Sant Remo.¹⁰ De fet, la manca de protecció afectava de manera general tota la comunitat eclesiàstica andorrana i, al setembre de 1936, quan la pressió semblava més forta i l'arribada de l'hivern podia impedir la sortida dels religiosos, s'intensificaren les actuacions per facilitar la sortida dels eclesiàstics de les valls d'Andorra. Segons Bartolomé Bennassar, des de finals d'agost el Principat acollia almenys 2.000 refugiats catalans, sobretot eclesiàstics.¹¹

L'elevat nombre de refugiats que arribaven a Andorra feia difícil poder exercir un control policial eficaç d'aquest flux de població, sobretot arran de l'escàs nombre d'efectius de què es disposen per fer front a una situació d'excepcionalitat com aquesta. Si més no, això és el que determinen les autoritats franceses sense oblidar tampoc que en alguns casos la inoperància podia tenir el seu origen en les complicacions ideològiques entre els activistes republicans o franquistes i les autoritats andorranes.¹² Des de França es veia amb preocupació aquesta situació, sobretot pel que fa a una possible proclamació d'una República llibertària a Andorra. El diari *L'Indépendant*, de tendència dretana, es va fer ressò d'aquesta inquietud tot dient que "Les anarchistes et un group des immigrés andorrains tenteraient de pro-

clamer la République libérale andorraine à travers l'Espagne et avec le soutien de la FAI."¹³ Al setembre de 1936 els rumors es van fer més forts i l'activitat dels grups anarquistes s'intensificà. Davant d'aquesta situació, el Consell General, reunit pel síndic el 26 de setembre en una sessió secreta, va aprovar demanar la presència dels gendarmes francesos. Per a Francesc Badia només així el Consell es va poder abstenir de les amenaces "gens encobertes, contra els consellers que gosessin donar suport a l'entrada dels gendarmes." La por a la revolució anarquista era, doncs, més que evident. De fet, Amparo Soriano comenta que quan el Consell General decideix aprovar la petició d'ajuda a França, ja s'havien repartit una bona quantitat d'armes entre els conspiradors. Amb tot, a la petició del Consell va seguir una ràpida resposta del prefecte dels Pirineus Orientals i delegat permanent per Andorra, François Taviani, i el dia 27 de setembre ja arribava a Andorra el cos de la divisió de muntanya de la *Garde Républicaine mobile* amb l'argument que les forces andorranes no podien garantir la seguretat de les valls. El Comú d'Andorra la Vella, que s'havia oposat a la decisió del síndic, no aprovava el que es considerava una intromissió de les autoritats franceses, i el 6 d'octubre una representació andorrana s'entrevistà amb François Taviani a Perpinyà per reclamar la partença dels gendarmes.¹⁴ Almenys dues de les memòries personals que relaten la fugida cap a Andorra a través de la serralada pirinenca esmenten les circumstàncies que motivaren l'entrada al Principat de la Guàrdia Mòbil francesa. Ens referim al text *Pour sortir de l'Inferno* del sacerdot pallarès Josep Juanmartí Font, regent de Baën, i al relat del pas de la frontera de Josep Gassiot Llorens, director de l'institut de la Seu d'Urgell.

9. ADPO, 4M413. *Additif au rapport sur la situation politique en Espagne*. Francesc Badia aclareix que les autoritats andorranes també van fer la mateixa reflexió al bisbe perquè abandonés el Principat. Vegeu: BADIA BATALLA, F. *El coprincep Mons. Justí Guitart...* op. cit. p. 302-305 i ADPO, 1723W175, Carta del Delegat Permanent per Andorra al Ministre d'Afers Estrangers, 30 de juliol de 1936.

10. La documentació de la prefectura de Perpinyà ressenya l'entrada a França del coprincep el dia 17 d'agost de 1936. Vegeu: ADPO, 4M 413. L'eixida de Mons. Guitart cap a Itàlia es produeix 4 dies després. Segons Francesc Badia, Monsenyor Guitart arriba a San Remo el 21 d'agost de 1936. Vegeu BADIA BATALLA, F. *El coprincep Mons. Justí Guitart...* op. cit. p. 369-395. El fet d'allunyar-se de la seva diòcesi per residir a Itàlia podria deure's a la necessitat de no irritar més a les autoritats de l'Espanya nacional amb un sojorn a la França del *Front Populaire*. A més, Guitart hagué de recórrer a Burgos per resoldre el problema del subministrament d'aliments a Andorra. Itàlia i les costes de la Ligúria eren en aquest sentit un bon indret per establir-se, proper de França i -com ha demostrat Rubèn Doll-Petit- un dels principals punts de referència dels refugiats catalans. D'aquesta manera, Sant Remo esdevé un pol de coordinació i assistència als clergues de la diòcesi d'Urgell que privilegia l'acollida dels sacerdots en centres d'Itàlia i França sense excloure, però, els destins a l'Espanya nacional.

11. BENNASSAR, B. *La Guerre d'Espagne et ses lendemains*. Perrin, 2006, p. 355. Aquestes xifres

es contradiuen amb les del coronel Baulard, que estableix que la xifra de refugiats que fixen la seva residència al Principat durant la guerra no supera mai els 700. En qualsevol cas hem de pensar que les nombroses entrades i sortides feien fluctuar molt les xifres. Vegeu ADPO, 1M630. Informe núm. 1462 de 10 de maig de 1938. La sortida dels eclesiàstics d'Andorra es completà a finals de novembre de 1936. En una carta al bisbe Guitart, Ricard Fornesa li comunica que "els capellans d'Andorra els tenim ja quasi tots als bisbats del entorn d'ací." Vegeu: *Arxiu de l'església catalana...* op.cit. p. 189-190.

12. A l'informe del Coronel Baulard del maig de 1938 citat més amunt es manifesta que les autoritats andorranes eren clarament profranquistes. Vegeu: ADPO, 1M 630 op. cit.

13. *L'Indépendant*, 3 octubre 1936.

14. Sobre l'entrada a Andorra de la Guàrdia Republicana Mòbil i el complot anarquista vegeu els treballs, en alguns punts divergents, d'Amparo Soriano i Francesc Badia Batalla. Amparo Soriano, sembla que basant-se en alguns informes del *Ministerio de Asuntos Exteriores*, situa l'aprovació pel Consell de l'entrada dels gendarmes amb anterioritat al dia 20 de setembre, data en què segons diu el president de la República Francesa ja havia cursat l'ordre a la gendarmeria. En canvi, Francesc Badia, seguint els informes tramesos al bisbe Justí Guitart, situa amb precisió la reunió al dissabte 26 de setembre. Vegeu SORIANO, A. *Andorra durant la Guerra...* op. cit. p. 72 i BADIA BATALLA, F.: «El refugi de clergues i religiosos a Andorra... » op. cit. p. 210-215.

Juanmartí fugiria de Catalunya amb d'altres desertors acompanyats d'un guia l'octubre de 1936. Entre les seves notes, trobem la narració el dia 12 d'octubre de 1936 de l'arribada a les valls d'Andorra: "Allà estàvem a casa, lliures dels anarquistes encara que vuit dies abans de la nostra arribada els capellans d'allà hagueren d'amagar-se i passar la nit a la muntanya perquè els anarquistes volien apoderar-se del govern, però l'arribada de la guàrdia mòbil de França aturà el cop d'Estat."¹⁵ Josep Gassiot, que arribà a Andorra amb una cordada de desertors procedents de Manresa a finals d'octubre de 1937, fa la mateixa constatació respecte a la presència dels gendarmes i també l'atribueix a les incursions d'homes de la FAI.¹⁶

Lourdes, el passaport dels refugiats catalans a Andorra cap a l'Espanya blanca?

De la mateixa manera que Josep Juanmartí i Josep Gassiot, ja s'ha exposat que foren molts els catalans que, capellans o seglars, recorrien al refugi que proporcionaven les valls d'Andorra, sovint mitjançant penoses travessies a través dels Pirineus, per bé que certes persones es beneficiaren de mitjans molt més plaents. Alguns, a més, tenien un sisè sentit, que –com diu Francesc Badia– els feia percebre ràpidament el perill encara que aquest no fos immediat.¹⁷ Entre aquests refugiats matiners, amb més o menys infortunis, n'arribaren a les Escaldes trenta-quatre de catalans representants de la burgesia, dels propietaris rurals i del clergat. Molts procedien de zones frontereres, especialment de l'Alt Urgell, però també n'hi havia de Lleida, de l'Anoia i de Barcelona. Però, qui eren aquests refugiats? I, per què constitueixen un grup en si mateixos, diferenciats de la resta? Bartolomé Bennassar, que també comenta l'arribada d'aquests refugiats a França, no dubta a presentar-los com un exemple més de l'exili que ell anomena de la "*terreur rouge et noire*".¹⁸ Vegem, però, quina és la resposta oficial que dona la prefectura del departament fronterer de l'Arieja per explicar els motius del desplaçament per França d'aquest grup. Els serveis del prefecte de l'Arieja establiren que els trenta-quatre catalans refugiats a

Andorra, amb passaports regulars, eren pelegrins que volien passar uns dies al santuari francès de Lourdes. Amb aquest pretext s'havien dirigit a la frontera del Pas de la Casa amb tres vehicles andorranos per agafar un tren a Acs (*Ax-les-Thermes*). Les autoritats, seguint la legislació que regulava l'entrada d'espanyols en territori francès, els deixaren continuar amb l'únic requisit de retornar a Andorra passats cinc dies, perquè disposaven de documents d'identitat en regla.¹⁹ El pas d'aquests pelegrins es va comunicar tant al ministre de l'Interior com als departaments per on havien de transitar, el dels Pirineus Orientals i el dels Alts Pirineus. Ara bé, es tractava realment de pelegrins o eren refugiats que feren ús d'una suposada vocació mariana per traslladar-se a l'Espanya blanca? D'entrada, el qüestionari que la prefectura fa omplir als pelegrins és el corresponent als refugiats espanyols i així s'indica a la part superior esquerra, on indefectiblement es fan constar les paraules *réfugiés espagnols*. Però, aquesta atribució quedava invalidada per la declaració dels interessats com a pelegrins i, de fet, la documentació seria arxivada dins d'un dossier separat sota l'enunciat *Pelerins espagnols*. L'ambigüitat de la definició d'aquests individus, a mig camí entre refugiats i pelegrins o ambdues coses, no s'aclareix amb la documentació d'arxiu de la prefectura de Foix i, en conseqüència, cal cercar el recorregut personal dels "pelegrins" per tal d'establir si les seves motivacions eren essencialment espirituals o d'adhesió a l'Espanya blanca. Les peregrinacions marianes a Lourdes no eren cap fenomen nou ni sorprenent, i a Catalunya tenien el seu origen en el darrer terç del segle XIX, quan una part de la burgesia catalana es va començar a interessar per les aparicions de la Mare de Déu a la cova de Masabièla, on al 1858 Bernadeta Soubirous afirmà que se li aparegué la Verge. El 1883, pocs anys després de l'inici dels primers pelegrinatges francesos, *La Vanguardia* publicava a la portada la crònica d'un dels primers pelegrinatges catalans al santuari, que comptava fins i tot amb la presència del bisbe de Barcelona. El diari anunciava amb sorna: "Los ultramontanos de esta capital proyectan realizar una romería al santuario de Lourdes".²⁰

15. JUANMARTÍ, J. *Sortir de l'infern. Fugida i exili a Andorra i a França d'un sacerdot pallarès. 1936-1939*, Tremp. Garsineu, 2005, p. 48-49.

16. Arxiu Comarcal de la Garrotxa (ACGAX), entrevista, Josep Gassiot Llorens, capítol "El pas de la frontera l'octubre de 1937". Josep Gassiot Llorens (1910 - 1996) va ser destinat l'any 1934 a l'institut de la Seu d'Urgell, actual IES Joan Brudieu, com a professor interí de física i química i va ser el primer director del centre. En aquesta etapa degué coincidir amb un dels pelegrins de Lourdes, Esteban Alepuz Salvador, natural de Cuenca i professor d'educació física de l'institut de la Seu entre 1934 i 1936. Agraïxo la cessió d'aquesta entrevista a la família Gassiot-Matas, així

com la informació complementària sobre Josep Gassiot facilitada per Xavier Gassiot i Matas.

17. BADIA BATALLA, F. *El coprínep Mons. Justí Guitart...* op. cit. p. 301-302.

18. BENNASSAR, B. *La Guerre d'Espagne...* op. cit. p. 355.

19. L'especificació del retorn en cinc dies era una exigència de les autoritats franceses, que des de mitjan agost de 1936 havien marcat aquest límit perquè els refugiats espanyols abandonessin el territori francès.

20. *La Vanguardia*, 28 de març de 1883, núm. 142.

Així doncs, tampoc resultava tan estrany que un grup de refugiats hisendats estigués interessat a fer una estada a Lourdes, com una parada en el seu camí cap a Irun. El cardenal Segura també havia fet estada a Lourdes l'any 1931, abans de traslladar-se a Itàlia després de la proclamació de la Segona República Espanyola. Nogensmenys, Xavier Turró Corominas, un metge banyolí, desertor de l'exèrcit republicà, descriu en les seves memòries de guerra l'emoció que va sentir en passar per Lourdes dins del tren que el conduïa a Hendaia. Era el dia 5 de setembre de 1938 quan, "a las 4 de la madrugada el tren para en Lourdes, y yo bajo un momento a respirar los aires de la Cueva, a orillas del Gave. Hace un viento frío, y en el pico de Ger brilla iluminada la Cruz. Arranca el tren y a toda velocidad pasamos frente a la cueva con el resplandor de innumerables cirios. Podemos ver la imagen de la Virgen y asomados a las ventanillas le rezamos y damos gracias emocionados." Però Xavier Turró, a més de respirar els aires frescos de Lourdes, va entregar tres duros de plata a un sacerdot francès que viatjava cap a Lourdes dins del mateix tren "para que celebre tres Misas en la Cueva de Lourdes, a mi intención."²¹

Observant l'atracció que tenia Lourdes entre els catalans, es fa difícil descartar de ple que estiguem davant d'un simple pelegrinatge, si bé podria tractar-se d'una conjunció d'interessos en què la voluntat de visitar el santuari de Lourdes anés acompanyada d'un ànim encara més intens per incorporar-se a l'Espanya dominada per Franco.²² De fet, tot indica que el viatge dels trenta-quatre pelegrins catalans és només d'anada, malgrat les declaracions que fan a les autoritats franceses. Així, la menció al retorn a Andorra al cap de cinc dies de la seva partença només es deuria a un subterfugi per obtenir el vistiplau de les autoritats franceses per circular lliurement per territori gal. Altrament, amb un *laissez-passer* per dirigir-se a Hendaia, no se'ls hagués permès allunyar-se del camí de la frontera espanyola. A tall d'exemple, el trajecte amb tren com a refugiat de Josep Casabona Escubós, un notable propietari rural de la Garrotxa, que no s'hagués planyut gens de fer una aturada en el seu camí cap a la

frontera a Lourdes, mostra com fins i tot tingué dificultats per baixar del tren a *Saint Jean de Luz*, on havia de recollir l'aval per entrar a l'Espanya nacional a l'oficina franquista de *Nacho Enea*. En suma, les autoritats franceses recelaven, i molt, dels refugiats espanyols, que en alguns casos declaraven voler tornar a Espanya per Irun simplement perquè eren ciutadans bascos i volien establir-se al Departament dels Pirineus Atlàntics, un dels territoris vetats als refugiats.²³

Alhora, sembla poc probable que els refugiats que ens ocupen fossin obligats a abandonar el Principat d'Andorra per la policia andorrana. Només la impossibilitat d'Andorra d'acollir el creixent nombre de refugiats a les valls o la carestia d'aliments hauria obligat el grup de pelegrins a canviar les valls andorranes per la França del Front Popular. És cert que per tal d'evitar la saturació dels serveis d'una població que al 1936 superava escassament els 4.000 habitants, les autoritats andorranes van dictar diverses ordres per facilitar la sortida dels refugiats cap a França. Així, es va establir un control policial dels refugiats i es decretà un límit de cinc dies per a tots els indigents allotjats al Principat d'Andorra abans de ser requerits per abandonar el país. D'aquesta manera es creia respondre adequadament a les necessitats d'uns refugiats que sovint necessitaven un temps de recuperació després de les penalitats passades per travessar la frontera i, al mateix temps, es garantia l'ordre i es regulaven les necessitats per a l'acollida. A més a més, hem d'afegir que les precaucions eren de rigor en un territori on l'escassetat de subministraments durant l'estació hivernal va causar més d'un maldecap als dirigents andorranos.²⁴

Tanmateix, en no tractar-se d'indigents, sinó de persones amb una elevada solvència econòmica, fins i tot representaven un estímul per a les finances andorranes. No endebades, alguns tenien importants relacions amb Andorra o el coprincipat d'Urgell. És significatiu el cas de Guadalupe Bertrui, muller del banquer urgellenc Joan Fornesa Puigdemassa, que era germà del Dr. Ricard Fornesa, vicari general de la Seu i delegat permanent d'Andorra per delegació del bisbe

21. Arxiu Municipal de Banyoles (AMB). TURRÓ, X. *Recuerdos de un desertor. Reseña histórica*, (text mecanografiat, segona part).

22. D'altres estrangers ja havien utilitzat abans l'argument d'un pelegrinatge a Lourdes per motius aliens a la tradició mariana. Aquest és el cas dels refugiats antifeixistes italians dels anys vint. Un informe del comissari especial de Tolosa, del 26 de setembre de 1928, advocava per la regularització dels grups d'italians que aprofitaven els pelegrinatges a Lourdes per quedar-se a França. Vegeu: Archives Nationales de France, (AN), F7 13249, document citat dins: *Guide thématique des sources d'archives publiques et privées recensées par Génériques. Sources relati-*

ves aux cultes dans l'histoire des migrations, Génériques, février 2008 [document en línia] <http://www.generiques.org>.

23. Archivo General de la Administración (AGA), (10) 54/11049, exp.6283 i ACGAX, Fons personal de Josep Casabona Escubós CASABONA, J. *Breves noticias de mi viaje y de mi refugio en la España blanca* (manuscrit, llibreta 1).

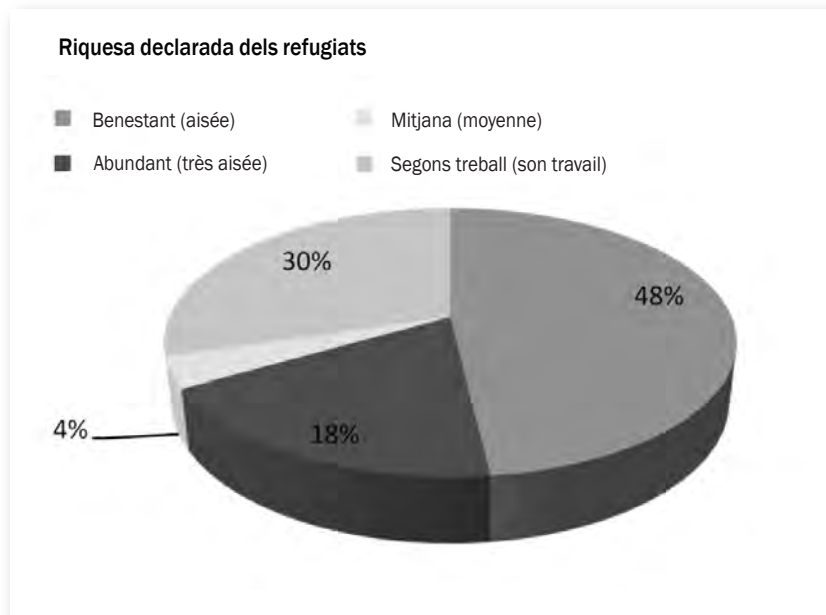
24. BADIA BATALLA, F.: «El refugio de clergues i religiosos a Andorra... ». op. cit. p. 208-209. La carestia alimentària d'Andorra es faria evident durant l'hivern de 1937, però no és gaire factible pensar que al setembre de 1936 hom deixés Andorra per aquest motiu.

Guitart.²⁵ Estaríem, doncs, davant d'un grup combatiu, molt marcat ideològicament que, tot i disposar del capital suficient per passar tranquil·lament la guerra a Andorra allotjats en els millors hotels, opten per incorporar-se a les files rebels quan la situació bèl·lica a Espanya no estava, ni de bon tros, ben definida i els militars insurrectes encara no havien exercit la màxima pressió per exigir el retorn a Espanya dels refugiats a tercers països. Per tant, Lourdes esdevé una aturada en el camí; una pausa per fer ofrena a la Mare de Déu per haver pogut escapar de la revolució de la reraguarda republicana abans d'entrar a l'Espanya blanca.

La hisenda i l'ajuda diplomàtica als refugiats

Malgrat que només disposem de les dades de 27 dels 34 refugiats catalans –22 homes i 5 dones–, les declaracions són prou completes

per poder valorar la seva fortuna. Com s'aprecia en el gràfic, on s'ha volgut conservar la definició original establerta per les autoritats franceses, el nombre de rics i de molt rics cobreix gairebé les tres quartes parts del grup, mentre que la resta declara valer-se de la riquesa de la seva feina. Un ofici generalment gens menyspreable, car entre aquests darrers refugiats trobem dos propietaris agrícoles, un advocat, un empleat de banca, un mestre d'escola religiós dels maristes, un xofer i un empleat sense més precisions. De fet, en el seu conjunt, el grup està format per benanants amb professions liberals i propietaris agrícoles, amb unes edats molt variables que van dels divuit als seixanta anys. Només el xofer podria representar una nota discordant, tot i que potser formava part dels homes de servei d'algun dels hisendats del grup.²⁶

25. ADA, 5M145-146.

26. El gràfic de la riquesa declarada pel grup de refugiats que es declaren "pelegrins de Lourdes" s'ha elaborat a partir de la documentació extreta de l'Arxiu Departamental de l'Arieja.

COGNOMS I NOM	LLOC NAIXEMENT	DARRERA RES. ESPANYA	PROFESSIÓ	MARIT/MULLER	FILLS	FORTUNA	ESTUDIS	IDENTITAT	RESIDÈNCIA ACTUAL
Aixàs Lluch, Antonio	La Seu d'Urgell	Sant Julià i La Seu d'Urgell	employé de banque	Antoine Mountorocamara	3	son travail	primaire	passaport Barcelona, 20/04/1936	Sant Julià de Lòria
Mosella Besora, Juan	Solsona	Pinós	cultivateur (capellà*)			son travail	primaire	passaport Portvendres, 29/08/1936	Andorra
Biosca Torra, Adela	Els Prats del Rei	Calaf	sans profession	Ramon Pont	2	très aisée	primaire	passaport nùm. 629, consulat Portvendres, 29/08/1936	Lourdes
Solí Vidal, Juan	La Seu d'Urgell	La Seu d'Urgell et Madrid	étudiant			aisée	secondaire	laissez passer viguier d'Andorre, 24/8/1936	Lourdes
Fermin Eucabo Modamio	Orense	La Seu d'Urgell	cultivateur			aisée	primaire	laissez passer viguier d'Andorre, 01/09/1936	Lourdes
Llardent Comas, Antonio	Barcelona	Lisboa i Barcelona	industrial	Isabelle Viciano Lopez	1	très aisée	secondaire	passaport nùm. 6962 Barcelona le 23/04/1934	Lourdes
Martin Manzano, Manuel	Lleida	Lleida	commerçant de bestiaux	Anna Cabrera		aisée	primaire	passaport consulat Portvendres, 12/09/1936	
González Moreno, Agustín	Barcelona	Barcelona	employé			son travail	secondaire	passaport consulat Portvendres, 12/09/1936	Escaldes-Andorra
Reig Calvet, Marcelino	Ana	Lleida	propriétaire cultivateur			son travail	primaire	passaport consulat Portvendres, 12/09/1936	Escaldes-Andorra
Rivera Martínez, Francisco	(Santo Tomé)	La Seu d'Urgell	chauffeur			son travail	primaire	passaport nùm. 781, consulat Portvendres, 12/09/1936	Lourdes
Jordi José, Miguel	La Seu d'Urgell	La Seu d'Urgell	employé de banque			son travail	primaire	passaport nùm. 2837, La Seu d'Urgell, 20/03/1936	Lourdes
Viola Sauret, Joaquín	Cèrberos	Barcelona	employé, cabinet d'hypothèques			très aisée	secondaire	passaport nùm. 565, consulat Portvendres, 27/08/1936	Lourdes
Alepuz Salvador, Esteban	Cianet (Cuenca)	La Seu d'Urgell	agriculteur	Dolores Espert	2	aisée	primaire	passaport consulat Portvendres	Escaldes-Andorra
Rovira Brugués, Assumpció	Pierola	Calaf	sans profession	Joseph Ferrer	2	très aisée	primaire	passaport nùm. 634, consulat Portvendres, le 29/08/1936	Lourdes
Muns Pala, Enrique	Barcelona	Calaf	avocat			aisée	supérieure	passaport nùm. 1130, Barcelona, 5/02/1936	Lourdes
Torra Nadal, Francisca	Els Prats del Rei	Calaf	sans profession	Isidro Biosca	2	aisée	primaire	passaport nùm. 631, consulat Portvendres 23/08/1936	Lourdes
Hors Planas, Jaime	Peralada	Barcelona i Lleida	Instituteur			aisée	supérieure	passaport nùm. 819, consulat Portvendres 12/09/1936	Bordeaux
Biosca Biosca, Isidro	Els Prats del Rei	Calaf	commerçant	Francisca Torras	2	très aisée	primaire	passaport nùm. 630, consulat Portvendres, 29/08/1936	Lourdes
Manzano Rocamora, Antonio	Torra de Brisca	La Seu d'Urgell	commerçant			aisée	primaire	laissez-passer viguier d'Andorre, 1/09/1936	Lourdes
Eucabo Sans, Firmin	Espeje (Soria)	La Seu d'Urgell	cultivateur	Stéphanie Modanio	5	aisée	primaire	laissez-passer viguier d'Andorre, 1/09/1936	Lourdes
Canela Figuerol, Maria Dolors	Balaguer	Balaguer	sans profession	Victorio Sanuy	3	aisée	primaire	passaport nùm. 811, consulat Portvendres, 12/09/1936	Lourdes
Viola Lafuerza, Andres	Fraga	La Seu d'Urgell	procureur	Balbina Estang	1	aisée	secondaire	passaport consulat Portvendres, 12/09-1936	Escaldes-Andorra
Bertrui Vilana, Mariano	La Seu d'Urgell	La Seu d'Urgell	étudiant			aisée	secondaire	laissez-passer viguier d'Andorre, 26/08/1936	Lourdes
Bertrui Vilana, Guadalupe	Organyà	La Seu d'Urgell	sans profession	Jean Fornesa	2	aisée	primaire	laissez-passer viguier d'Andorre, 1/09/1936	Lourdes
Bonsfills Bonsfills, Sebastian	Pinós	Pinós	cultivateur			moyenne	primaire	passaport consulat Portvendres, 29/08/1936	Escaldes-Andorra
Castresana Aostri, Crescencio	Barbarena	Lleida	maître d'école (religiós*)			son travail	secondaire	passaport consulat Portvendres, 12/09/1936	Escaldes-Andorra
Canela Costo, Delphin	Mollerussa	Balaguer	avocat	Assumpció Figuerol	3	son travail	secondaire	passaport consulat Portvendres, 8/09/1936	Escaldes-Andorra

Font: Arxlu Departamental de l'Arleja

Aclarida la situació econòmica d'aquests potentats, resta per saber quin era el seu grau d'implicació amb la rebel·lió militar. A Catalunya es produeixen desercions al llarg de tot el conflicte bèl·lic, però és a l'inici de la guerra, l'estiu del 1936, quan s'observen la major part de les fugides d'aquelles persones que estaven directament o indirectament implicades amb el cop militar, o que veien perillar la seva vida i/o el seu capital. És ben sabut, per exemple, que la pràctica totalitat de la comissió política de la Lliga Catalana es trobava a l'estranger a mitjan agost de 1936.²⁷ Així, el grup de trenta-quatre *pelegrins* catalans d'Andorra forma part del primer èxode de la Guerra Civil, i es troben ben establerts a les Escaldes en una data tan primerenca com a mitjan setembre de 1936. Per tant, molt probablement una part d'aquest grup arribà a les valls andorranes durant les darreres setmanes de juliol i tot el mes d'agost de 1936. Alhora, si es fa cas de la documentació que acrediten davant de les autoritats franceses, tot sembla indicar que una part d'aquests refugiats va arribar inicialment a França i es traslladaren a Andorra *a posteriori*, per comoditat o per l'obligació imposada pel Ministeri de l'Interior francès d'allunyar tots els refugiats espanyols de la frontera pirinenca.²⁸ Probablement aquesta darrera opció sigui la més factible, ja que els passaports expedits a Portvendres coincideixen en les dates amb el moment en què es decreta la prohibició de residir als Pirineus Orientals, a finals d'agost de 1936. En qualsevol cas, disset dels refugiats presenten a les autoritats franceses passaports lliurats pel cònsol espanyol de Portvendres, José Ledesma Reina, entre mitjan agost i la primera quinzena de setembre de 1936. Tres disposen de passaports vàlids expedits a Barcelona o a la Seu d'Urgell abans de la guerra i sis més presenten un *laissez-passer* del veguer d'Andorra expedit entre el 26 d'agost i el primer de setembre de 1936. Portvendres, a més d'una important destinació turística de la burgesia, era un

port important que al llarg de la Guerra Civil acollí diferents vaixells que transportaven refugiats. Encara que lluny de la importància de Marsella com a principal port de desembarcament de refugiats procedents d'Espanya, Portvendres seria el port de proximitat de la frontera pirinenca més freqüentat. El diari *L'Indépendant* feia esment regularment de l'arribada de refugiats, i el 8 d'agost de 1936 fins i tot publicà diverses imatges del desembarcament del vaixell *Fortune*.²⁹ Per tot plegat, Portvendres va esdevenir, amb l'esclat de la guerra, una petita estació marítima de vacances per als refugiats de primera hora que congeniava massa bé amb les actituds polítiques del cònsol espanyol de la vila, plenament disposat a afavorir els desertors de l'Espanya republicana.³⁰ Com ho testimonia Ramon Pujol Galceran-Montanyà, entre els refugiats catalans a França ben aviat va córrer la veu que el cònsol de Portvendres facilitava passaports a tothom, un requisit indispensable per poder entrar, per exemple, a Itàlia, però també a Andorra. L'escolapi Ramon Pujol Galceran-Montanyà, de can Galceran de Sadernes, que després d'una estada al monestir de Sant Miquel de Cuixà junt amb altres religiosos refugiats emprengué el camí amb tren cap a Itàlia, es trobà bloquejat a Ventimiglia, on veié refusada la seva entrada perquè el *laissez-passer* que li havien facilitat les autoritats franceses no era acceptat per les italianes, que li reclamaven un passaport espanyol. Així, després de prendre contacte amb d'altres refugiats se li comunicà que el cònsol de Portvendres expedia passaports als refugiats. Aleshores va refer el recorregut fins a aquesta població per obtenir un passaport per poder passar la frontera italiana.³¹ Gairebé simultàniament en el temps, a jutjar per les dates i els números dels passaports, la família formada pel matrimoni Isidre Biosca Biosca i Francesca Torra Nadal i la seva filla, Adela Biosca Torra, tramità els seus passaports abans de traslladar-se a Andorra. Un patró que segueixen Joan

27. MANENT, A. *De 1936 a 1975. Estudis sobre la guerra civil i el primer franquisme*. Barcelona. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999. p. 43-72.

28. Centre des Archives Contemporaines de Fontainebleau (CAC), 19940496-062 i Archives Départementales du Gard (ADG), 4M 622 Circular ministerial 1441. A la pràctica la nova normativa envers els refugiats espanyols els obligava a dirigir-se als departaments situats entre els rius Garona i Loira, a repatriar-se a Espanya o a dirigir-se a un altre país on fossin acceptats. Aquesta circumstància va conduir molts refugiats a l'Espanya franquista i molts d'altres a la Itàlia de Mussolini, un destí menys perillós i compromès en un moment en què encara no s'albirava quin seria el final de la guerra.

29. *L'Indépendant*, 8 d'agost de 1936.

30. El cònsol José Ledesma Reina va ser substituït el novembre de 1936 per l'escriptor i militant d'Acció Catalana Republicana Josep Rovira Armengol, que a la vegada s'havia vist obligat a aban-

donar la delegació de Berlin per la vigilància a la qual l'havia sotmès la Gestapo. En una carta del 14 de desembre de 1936 del bisbe d'Urgell a Ricard Fornesa, Guitart diu que ha enviat una carta al Dr. Pla i Deniel, bisbe de Salamanca, justificativa dels excel·lents serveis que l'excònsul de Portvendres i els seus col·legues de Tolosa i Perpinyà han prestat als espanyols fugitius de la persecució roja perquè l'envii a qui convingui. Vegeu *Arxiu de l'església catalana...* op. cit. p. 20 1-203. Amb referència al canvi de titularitat del consolat de Portvendres vegeu: *L'Indépendant*, 27 de novembre de 1936. Amb el relleu al consolat espanyol, les activitats favorables als franquistes, inclòs el tràfic de passaports falsos, estarien dirigides per Roberto Giardini, cònsol italià a Portvendres des de 1929. Roberto Giardini estava en contacte tant amb agents italians i alemanys com amb espanyols de la zona republicana i franquista. ADPO, 1M 1046.

31. ACGAX, Fons personals, Enregistrament sonor de Mn. Ramon Pujol Galceran-Montanyà.

Mosella Besora, Manuel Martín Manzano, Agustín González Moreno, Marcelino Reig Calvet, Francisco Rivera Martínez, Joaquim Viola Sauret, Esteban Alepuz Salvador, Assumpció Rovira Brugués, Francisca Torra Nadal, Jaime Hors Planas, Andreu Viola Lafuerza, Sebastià Bonsfills Bonsfills, Crescencio Castresana Aostri, Delfí Canela Costo i la seva filla, Maria Dolors Canela Figuerol. Ja palesa la notable arribada de refugiats a Portvendres resulta més factible pensar que els catalans refugiats a Andorra que disposaven de passaport expedit pel cònsol espanyol arribaven a aquesta població amb vaixell. No descartem, però, la via terrestre, ja sigui amb vehicles o, fins i tot, a peu per la muntanya.

La importància dels passaports per desplaçar-se a països com Itàlia i Andorra era vàlida també per a l'Espanya nacional. Si bé es cert que tots els refugiats polítics que demanaven a les autoritats franceses el seu trasllat a Irun eren repatriats sense dificultats, el procés per obtenir el vistiplau de les autoritats de Burgos solia allargar-se molt quan no es tractava d'homes en edat militar. En canvi, amb un passaport vigent es podien agilitzar molts tràmits. D'entrada, es disposava de més llibertat de moviments, ja que mentre que a la resta només se'ls lliurava un salconduit d'un sol viatge per garantir la sortida del país, els ciutadans espanyols amb passaports vigents podien sol·licitar una *carte de séjour* temporal per residir a França o bé, desplaçar-se on calgués per tramitar directament la seva entrada amb les autoritats franquistes d'Irun. Tot plegat canvià quan a l'abril de 1937 es va fer obligatori el visat en origen de tots els passaports espanyols a fi d'evitar les falsificacions. En qualsevol cas, durant gairebé deu mesos van ser molts els espanyols que es van beneficiar dels passaports expedits per alguns consolats francesos, entre els quals també hi hauria els de Niça i Perpinyà. En suma, aquells espanyols que disposaven de diners i pogueren obtenir un passaport es van lliurar de totes les constriccions a les quals estaven sotmesos els refugiats sense recursos, obligats a escollir entre el repatriament o el trasllat a un camp d'acollida a l'interior de França.³²

Perfils dels "pelegrins" catalans

Només l'estudi d'algunes trajectòries personals pot cobrir parcialment el buit que deixa la documentació pel que respecta al particular grup de refugiats que hem volgut analitzar. Així, entre els "pelegrins" a Lourdes trobem Andreu Viola Lafuerza i el seu nebot, Joaquim Viola Sauret, que seria l'alcalde del règim a Barcelona entre 1975 i 1976 a més de procurador a Corts (1967), conseller del Regne (1971) i director general de l'Administració local (1976). Joaquim Viola tindria també, com tants polítics del franquisme, la condició d'excombatent, amb l'afegit que, per haver estat ferit a la batalla de Terol, gaudia també del títol de *Caballero Mutilado por la Patria*. Viola, però, seria recordat perquè a l'any 1978 va ser assassinat junt amb la seva muller a la seva residència de Barcelona per un grup terrorista suposadament lligat a l'independentisme català. Però no és l'únic membre del "pelegrinatge" que acabaria defensant amb les armes la insurrecció armada de 1936. La casuística es repeteix amb Joan Solé Vidal, un estudiant universitari, natural de la Seu d'Urgell, que perdria la vida en qualitat d'alferes provisional a les files franquistes.³³ Pel que fa als altres refugiats, molts d'ells deslliurats per edat de les obligacions militars, es fa difícil determinar la seva incorporació a l'Espanya blanca.

Tot i així, alguns demostren una certa habilitat per moure's sense problemes per la regió fronterera francesa amb l'ajuda, és clar, d'un passaport oficial. Aquest és el cas d'Enric Muns Plana, un advocat de Barcelona que, amb un passaport expedit a la ciutat comtal el 5 de febrer de 1936, sol·licità en més ocasions la seva entrada a França per dirigir-se en aquest cas a Hendaia i retornar a Andorra.³⁴ Una activitat prou sospitosa tenint en compte les xarxes d'evasió que actuen al Principat d'Andorra i els agents de Franco desplegats al llarg de la frontera pirinenca.³⁵ El 2 de setembre de 1936 Enric Muns sol·licitaria al punt del control fronterer de l'Ospitalet una autorització per desplaçar-se a Foix i Hendaia per retornar a Andorra en cinc dies, loc on es fa constar que havia fixat la seva residència temporalment.

32. RUBIÓ, J. E. «Els Pirineus 1936-1938. Una frontera permeable» *Ibix* núm.6 (2010), p. 221-235.
33. *La Vanguardia*, 4 de juny de 1965.

34. Enric Muns Plana (1895 - 1964). La consulta del seu expedient del Col·legi d'Advocats de Barcelona no ha permès aclarir quina va ser la seva activitat durant la Guerra Civil Espanyola perquè no hi consta l'expedient de depuració. Enric Muns ingressa al Col·legi d'Advocats de Barcelona el 1954 i només es fa notar que figurava inscrit al jutjat de Primera Instància d'Igualada per a l'exercici de la professió d'advocat des del 2 d'agost de 1939. Vegeu: Arxiu Nacional de Catalunya (ANC), Fons Col·legi d'Advocats de Barcelona, Exp. Enric Muns Plana.

35. Una síntesi de l'activitat desplegada pels franquistes al sud de França es troba a BARRUSO,

P. Información, diplomacia y espionaje. La Guerra Civil española en el Sur de Francia (1936-1940). Sant Sebastià. Hiria, 2008. Josep Bertran i Musitu, cap dels "Servicios de Información del nordeste de España (SIFNE)", ubica a Andorra un dels punts d'enllaç amb la zona republicana per on transitaven nombrosos agents a través d'una ruta que enllaçava Barcelona amb Manresa, Bassella, la Seu d'Urgell, Sallent i, finalment, Andorra la Vella. Vegeu BERTRAN I MUSITU, J. *Experiencias de los Servicios de información del nordeste de España (S. I. F. N. E.) durante la guerra. Una teoría, una técnica y una escuela sobre información general*. Madrid. Espasa-Calpe, 1940, p. 133-135. Josep Gassiot i Llorens, catedràtic d'Institut a la Seu d'Urgell, va realitzar el recorregut que traça Josep Bertran i Musitu amb una cordada de desertors dirigida per un guia armat,

Quinze dies més tard prendria part a l'expedició dels suposats pelegrins a Lourdes, fet que denotava un trànsit anòmal per la frontera per tractar-se d'un simple refugiat. Tot i que la documentació no permet extreure'n una conclusió més clara, Enric Muns podria haver estat en contacte amb l'agència franquista de reclutament de soldats per a l'exèrcit rebel que actuava a Andorra. Les activitats pro-franquistes al Principat d'Andorra resulten evidents gràcies a la documentació francesa, especialment en relació amb allò que Gérard Noiriel anomena "*le contrôle par l'assistance*". És així com l'assistència als refugiats catalans servia de control per induir-los a adherir-se a l'Espanya nacional. Almenys des de la tardor de 1936 existia un servei de reclutament de desertors cap a l'Espanya blanca dirigit, segons el comissari especial de Foix, per Joan Prat i Francisco Carrera de Moner³⁶, cunyat del veguer episcopal. El 1937 un dels membres més actius de la xarxa de reclutament era l'agent comercial barceloní Santiago Roca Barallat.³⁷

A més d'això, tot sembla indicar que les Escaldes era un dels principals centres d'activitat de l'organització i casualment és on declaren tenir la seva residència temporal la majoria dels *pelegrins* a Lourdes.³⁸ Agustí González Moreno, Marcell Reig Calvet, Esteve Alepuz Salvador, Andreu Viola Lafuerza, Sebastià Bonsfills Bonsfills, Crescencio Castresana Aostu i Delfí Canela Costo declaren residir a les Escaldes. De tots ells només Agustí González provenia de Barcelona, la resta eren de la Seu d'Urgell, Pinós, Lleida i Balaguer. Malauradament, la manca de cura dels funcionaris francesos fa que en els informes dels altres refugiats s'hi noti *Andorra* sense especificar una localitat concreta o, fins i tot, *Lourdes*, fet que impedeix poder conèixer la residència real de tots els integrants del grup. Només Antoni Aixàs Lluch, empleat de banca de la Seu d'Urgell, escapa d'aquestes imprecisions i podem establir que havia establert la residència a Sant Julià de Lòria.

Entre els refugiats que ens ocupen també hi ha cinc dones, procedents de Calaf, Balaguer i la Seu d'Urgell. Totes declaren ser casades, sense professió i amb estudis primaris. Això no obstant, totes tenen una confortable situació econòmica. Francisca Torra i la seva filla Adela Biosca, junt amb Guadalupe Bertrui provenien de famílies de comerciants i, com ja s'ha dit, aquesta darrera estava casada amb el banquer Joan Fornesa, que també passà la frontera tan bon punt s'inicià la guerra. Maria Canela, que queda definida dins de la categoria "*aisée*", es trobava refugiada amb el seu pare, Delfí Canela, advocat de Balaguer. El seu marit, el metge Victorino Sanuy marxà el dia 19 de setembre de 1936 cap a París; només tres dies després de la sortida d'Andorra dels pelegrins a Lourdes. La *notice individuelle* que estableixen els serveis de la prefectura de l'Arieja precisen que el doctor Sanuy tornaria de París en un termini de cinc dies per dirigir-se a Madrid! Efectivament, aquesta era la residència de Victorino Sanuy, però realment tornà a Madrid? Es faria molt difícil de saber si no fos perquè el seu document d'identitat no era altre que un passaport del consolat espanyol de Portvendres del 12 de setembre de 1936, amb la numeració correlativa amb el de la seva dona. Naturalment, aquells que sortien de manera legal de l'Espanya republicana no tenien cap necessitat de demanar l'expedició d'un passaport a un consolat espanyol de França. La darrera dona que pren part en el pelegrinatge és Assumpció Rovira que, de la mateixa manera que Adela Biosca, declara una gran fortuna. Per últim, resulta curiós que totes aquestes dones declarassin tenir entre dos i tres fills, ja que aquests dissortadament no apareixen en la documentació. Tot amb tot, possiblement alguns d'aquests infants completen la llista dels vint-i-set informes individuals que hem pogut consultar de les trenta-quatre persones que formaven el grup, segons l'informe de la prefectura de l'Arieja.

probablement andorrà. La xarxa d'evasió tenia agents i enllaços en totes les poblacions i nombrosos punts d'habitualment o de refugi. A Barcelona la presa de contacte es feia a través d'un joier de la ciutat que treballava a les mateixes oficines de l'edifici de Capitania General del capdaval de la Rambla. Josep Gassiot explica com en arribar a Andorra tots els desertors eren acollits per un servei disposat per les autoritats franquistes a fi de conduir-los a l'Espanya nacional. A Andorra eren alimentats, allotjats en hotels i si calia se'ls proporcionava alguna peça de vestir o espardeñyes, sovint destrossades per llargues hores de caminada per les muntanyes. Finalment, eren conduïts a França per la frontera del Pas de la Casa, amb un bitllet pagat amb destinació a Irun. Vegeu: ACGAX, entrevista, Josep Gassiot Llorens, "El pas de la frontera l'octubre de 1937".

36. Francesc Carrera de Moner (? - Barcelona, 8-02-1970), casat amb Pilar Sansa.

37. Santiago Roca Barallat, (Barcelona 19-04-1892, Barcelona 14-07-1977). Respecte a la xarxa franquista clandestina de reclutament instal·lada a Andorra vegeu ADA, 5M139, ADPO, 1M630 i

NOIRIEL, G. *Refugiés et sans-papiers. La République face au droit d'asile XIXe-XXe siècle*. Hachette, 2006.

38. ADA, 5M139. Un informe de la prefectura de l'Arieja situa al "Bar Boule" de les Escaldes un dels centres de reunió de l'organització franquista. Tot indica, però, que l'informe de la prefectura reproduïx erròniament el nom i que en realitat es tracta del Bar Burgos, espai de trobada de tots els fugitius de la repressió republicana on es podien escoltar les informacions emeses per les ràdios de l'Espanya blanca. Segons Daniel Díez Esculies, el mateix bar Burgos actuava de centre de reclutament per als franquistes. Vegeu: POUS, J i SOLÉ SABATÉ, J.M. *Anarquia i República a la Cerdanya 1936-1939. El "cojo de Málaga" i els fets de Bellver*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991, p.100 i Díez ESCULIES, D. "Els exilis de la Guerra Civil als Països Catalans (1936-1939)" dins CANAL, J. CHARLON, A I PIGENET, P (dir.) *Les exilis catalans en France*, París, PUPS, 2005, p.153.

En conclusió, pelegrins o no, el grup de catalans refugiats a Andorra que sol·licita el permís de la guàrdia fronterera per desplaçar-se en pelegrinatge a Lourdes constitueix un exemple que defineix el perfil d'un exili, el de la gent d'ordre, marcat per la persecució que pateixen a l'Espanya republicana, però també pel luxe, les influències i l'adhesió incondicional a favor de l'Espanya blanca. Presents a Andorra com a refugiats des dels inicis de setembre de 1936, molts d'ells ja provenen de Portvendres on han obtingut un passaport expedit pel

cònsol franquista d'aquesta localitat. Amb la documentació en regla és fàcil imaginar que el pelegrinatge a Lourdes podia molt ben ser una escala en el camí cap a Irun, l'única via d'accés autoritzada a l'Espanya "nacional". La reflexió entorn del veritable sentit d'aquest pelegrinatge vertebrada també una lectura més propera i concreta, la dels perfils d'una petita mostra de la burgesia catalana a l'exili a cavall de les valls andorranes i l'Espanya franquista.